

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.27>**Ігор Бондаренко,***студент IV курсу міжнародно-правового факультету
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого***Владислав Чігер,***студент IV курсу міжнародно-правового факультету
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ БІОСФЕРНИХ ЗАПОВІДНИКІВ УКРАЇНИ

Проаналізовано сучасний стан біосферних заповідників на території України. Надано визначення поняття «біосферний заповідник». Також у даній статті визначено основні функції вищезазначених заповідників та роз'яснено значення кожної з них, наведено класифікацію біосферних об'єктів та роз'яснено надзвичайну важливість наявності їх дострокового законодавчого захисту. Інтерес до даної теми пояснюється тим, що у добу науково-технічного прогресу, коли природні ресурси Землі стали надаватися величезному впливу і охорона навколишнього середовища стала однією з найактуальніших проблем сучасності, роль особливо охоронюваних територій в плані збереження окремих компонентів ландшафтів, флори, фауни і біологічного різноманіття загалом велика і постійно зростає.

Зокрема, розглянуто питання державного управління у зазначеній сфері. Державна політика України у сфері розвитку заповідної справи розвивається й удосконалюється фактично з кожним роком. Проте, на жаль, правова база не повністю забезпечує належне використання, відтворення та охорону територій біосферних заповідників. Окремі питання залишилися неврегульованими, а деякі вирішені лише частково, тому вкрай актуальним залишається питання удосконалення наявної нормативно-правової бази з урахуванням відповідних міжнародних зобов'язань України у сфері подальшого розвитку заповідної справи.

Досить велика увага приділяється питанню зонування державних біосферних заповідників України. Недосвідченій людині це завдання може здатися досить легким, таким, що не вимагає особливих роздумів. Але насправді воно досить серйозне. Річ у тому, що чотири затверджені міжнародними організаціями функції біосферних заповідників багато в чому суперечать одна одній. Збереження різноманітності екосистем і генофонду вимагає суворого режиму охорони, мінімального втручання людини в природні процеси на досить великій площі, де всі елементи екосистеми здатні до самопідтримки. Але наукові дослідження немислимі без експерименту, а експеримент неминує призводити до порушень природного перебігу процесів. Суворому режиму охорони суперечить і екологічна освіта, оскільки він пов'язаний з присутністю великої кількості людей на території біосферного заповідника.

Ключові слова: біосферний заповідник, природно-заповідний фонд, охорона природи, зонування заповідників, проблеми екології.

Постановка проблеми. Розумна і нерозумна діяльність людини привела до докорінних змін ландшафтів Землі. Природничі науки в кінці XVIII і XIX ст. стали вивчати ландшафти вже в дуже зміненому стані в результаті тривалого впливу різних культур. Із середини XIX століття насамперед у країнах Заходу почалися процеси усвідомлення необхідності збереження островів виживання дикої природи.

Сьогодні багато хто говорить про те, наскільки змінена природа сучасної України. Дана робота спрямована на розгляд еталонів природи, території з майже не порушеними

діяльністю людини ландшафтами, а саме біосферних заповідників. Збереження біорізноманіття, а саме різноманітності видів тварин і рослин, ландшафтів і екосистем, є актуальним питанням сьогодення.

Біосферні заповідники є природоохоронними зонами навколишнього середовища, які отримали міжнародне визнання через їхнє значення для охорони природи і забезпечення наукових знань, професійних навичок і людських цінностей для підтримки сталого розвитку.

Аналіз дослідження проблеми. До питання правових проблем функціонування

та розвитку біосферних заповідників України, а також природокористування та охорони навколишнього природного середовища загалом зверталися такі вчені у галузі екологічного права, як О. М. Ткаченко, А. І. Черемнова, В. М. Давиденко, В. В. Петров та інші.

Мета статті – вивчити роль біосферних заповідників у збереженні біорізноманіття та дослідити значення біосферних заповідників як природно-охоронних територій міжнародного значення.

Виклад основного матеріалу. Із 70-х років ХХ ст. (у зв'язку з дедалі сильнішим впливом людини на природу) екологія набула особливого значення як наукова основа раціонального природокористування та охорони живих організмів. Відбувається екологізація сучасної науки, суспільної свідомості у всьому світі.

У 1970 році ЮНЕСКО започаткувало програму «Людина і біосфера» (“Men and Biosphere”). Вона була викликана глобальними екологічними проблемами і наслідками втручання людини в природний баланс. Спочатку акцент робився на вивченні відносин між людиною і навколишнім середовищем. Сьогоднішня мета полягає в розробці нових моделей господарського використання біосфери.

Натепер у цій програмі бере участь близько 100 країн – членів ЮНЕСКО. Міжнародну організацію, планування і координацію взяла на себе Міжнародна координаційна рада (ІСС), яка складається з 34 країн, що входять в ЮНЕСКО. Національні комітети реалізують міжнародну програму в національних робочих програмах. Основний акцент у програмі «Людина і біосфера» робиться на створенні такої, що охоплює весь світ, мережі біосферних заповідників.

Одним із шляхів інтеграції України в Європейське співтовариство є проведення відповідної екологічної політики, адекватної політиці європейських держав.

Відповідно до ст. 17 ЗУ «Про природно-заповідний фонд України» біосферні заповідники є природоохоронними, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що утворюються з метою збереження у природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонових екологічного моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів [1].

Біосферні заповідники як природоохоронні науково-дослідні установи з міжнародним статусом – це значні природні території (акваторії), що суворо охороняються, які не відчують локального впливу перетворе-

них людиною навколишніх ландшафтів. Біосферні заповідники займають великі території зі складною функціональною структурою, набором екосистем високої цінності як біологічних еталонів, можливостями відстеження довгострокових змін у біосфері [3, с. 59].

Дослідження особливостей створення і функціонування біосферних об'єктів у нашій державі дозволяє дійти висновку, що в Україні дотепер створювалося два типи біосферних об'єктів – ті, які створювалися відповідно до вимог розділу VII Закону «Про природно-заповідний фонд України» (Асканія-Нова, Чорноморський, Карпатський і Дунайський), і ті, що створювалися за правилами ЮНЕСКО (Шацький, Деснянський, «Розточчя» біосферні резервати та інші). Усі вони включені до світової мережі біосферних заповідників і відповідають міжнародним стандартам [4, с. 212].

Кожен біосферний заповідник повинен виконувати такі три взаємодоповнюючі функції:

1) охоронну – сприяє збереженню екосистем, ландшафтів, біологічних видів і генетичного різноманіття;

2) розвитку – підтримує економічний і гуманітарний розвиток, сталий із соціально-культурного та економічного погляду;

3) науково-технічного забезпечення – підтримує демонстраційні проекти в галузі екологічної освіти і підготовки кадрів, проведення досліджень і моніторингу.

Біосферні заповідники повинні користуватися належним довгостроковим законодавчим захистом. Біосферні заповідники можуть збігатися з наявними або передбачуваними охоронюваними зонами, такими як національні парки або охоронювані зони досліджень, або включати їх у себе. Це пояснюється тим, що деякі з таких охоронюваних зон часто слугують найкращими прикладами незмінного природного ландшафту або являють собою відповідні зони для виконання різних функцій біосферних заповідників.

Особливістю управління у сфері функціонування та розвитку саме біосферних заповідників є те, що суб'єктний склад цих відносин досить різноманітний, оскільки деякі суб'єкти наділені управлінськими повноваженнями, хоча відповідно до закону та своєї природи не мають владних повноважень щодо здійснення регулюючого впливу. Іншими словами, управління у сфері функціонування та розвитку біосферних заповідників здійснюється не лише органами державної влади, а й іншими суб'єктами, наприклад спеціальними адміністраціями біосферних заповідників, але компетенції та коло повноважень вказаних суб'єктів є різними.

Державне управління у сфері функціонування та розвитку біосферних заповідників слід визначити як регулюючу, організуючу, виконавчо-розпорядчу діяльність різних за правовим статусом, рівнями та компетенцією органів державної влади, що наділені відповідними повноваженнями, спрямовану на розширення мережі біосферних заповідників, створення умов для функціонування біосферних заповідників відповідно до покладених на них завдань, забезпечення дотримання режиму заповідних територій та охорону біосферних заповідників.

Питання управління біосферними заповідниками, як однієї з категорій природно-заповідного фонду, регулюється Законом України «Про природно-заповідний фонд України», прийнятим ще у 1992 році. Указом Президента України «Про біосферні заповідники» дано вказівки розробити Положення про кожен конкретний біосферний заповідник, що розташований на території України. Але натепер в Україні немає єдиного нормативного акта, який би регулював питання управління біосферними заповідниками. Тому є потреба в розробці та прийнятті Закону України «Про біосферні заповідники», в якому, окрім іншого, чітко були б визначені питання управління, функції кожного підрозділу, тобто щоб ці питання регулювалися на законодавчому рівні, а не підзаконними нормативними актами. У такому разі буде можливість запобігати проблемам, що виникають у цих питаннях в тому числі й у взаєминах з іншими країнами.

Досі ми не маємо методичних основ формування й оптимізації біосферних заповідників, крім цього, досі не сформульовано чіткого поняття їх територіальної організації. Постає проблема узагальнених вимог офіційних документів та територіальної організації біосферних заповідників, які не забезпечують формування цілісної системи Всесвітньої мережі біосферних заповідників, а це призводить до неналежного виконання покладених на неї функцій.

Наступною проблемою є зонування території біосферного заповідника. На відміну від природних заповідників і відповідно до ст. 18 Закону «Про природно-заповідний фонд України», виходячи зі специфіки завдань та діяльності біосферних заповідників, законодавець закріплює систему функціонального зонування їх територій, центральний елемент якої становить заповідна зона, режим якої визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників [4, с. 212].

Біосферний заповідник має зоновану структуру: «ядро», або повністю заповідна

територія; «буферна зона», що захищає «ядро» від антропогенного впливу; зона відновлення систем з регламентованою господарською діяльністю [2, с. 92].

У біосферних заповідниках виділяються зони: заповідна, буферна та зона антропогенних ландшафтів. Заповідна зона призначена для охорони і збереження природних комплексів, а буферна – для запобігання негативному впливу на заповідну зону. У буферній зоні дозволяється екотуристична та екоосвітня діяльність. У зоні антропогенних ландшафтів розташовуються населені пункти та ведеться господарська діяльність.

Висновки

Основним завданням біосферних заповідників є суворо охорона еталонів дикої природи відповідної зони і ландшафтів для порівняння та аналізу тих змін, які вносить у природу людина. Збереження всіх видів тварин і рослин, що мешкають на землі, має велике наукове і практичне значення. Заповідниками вже досягнуті значні успіхи у відновленні чисельності і розширенні ареалу багатьох тварин, які нещодавно були на межі повного знищення.

Безцінну допомогу у формуванні мережі біосферних резерватів в Україні можуть надати біосферні заповідники, що існують нині і мають великий практичний досвід, добре відпрацьовані менеджмент-плани і великий багаж помилок, на яких слід вчитися новоствореним заповідникам.

Оскільки глобальні екологічні проблеми постійно загострюються, надалі, ймовірно, будуть ускладнюватися цілі біосферних заповідників, будуть розвиватися форми їхньої діяльності. Можна вважати, що біосферні заповідники згодом дійсно стануть своєрідними еталонами стану природи. По суті, біосферні заповідники повинні бути польовими екологічними науковими центрами, предметною базою для розвитку екологічних ідей і полігоном для експериментів, мета яких – розробити екологічні, економічні, соціальні методи управління відносинами між природою і людством.

На підставі викладеного можна сказати, що необхідно вдосконалити комплексне управління у сфері формування, збереження й раціонального використання природних, зокрема біосферних, заповідників, а також управління в цілому заповідною справою в Україні, посилити юридичну відповідальність за порушення режиму заповідних територій та об'єктів. Здійснення міжнародного співробітництва у цій царині стане підґрунтям для залучення коштів інвесторів і сприятиме розвитку міжнародного туризму, що

має вагомe значення для культурного зближення й духовного взаємозбагачення населення європейських держав.

Список використаних джерел:

1. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16 червня 1992 року № 2456-ХІІ. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-12/page3>

2. Давиденко В.М. Заповідна справа : навчальний посібник для студентів екологічних, біологічних, природничих, лісівничих, агрономічних, зооінженерних факультетів вищих навчаль-

них закладів III, IV рівнів акредитації. Миколаїв : Вид-во МФ НаУКМА, 2001. 140 с. URL : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/posibnuku/2/25.pdf>

3. Ткаченко О. М. Актуальні проблеми правового регулювання біосферних заповідників. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 1. URL : http://lsej.org.ua/1_2018/18.pdf

4. Черемнова А. І. *Актуальні проблеми конвергенції екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу* : матеріали Всеукр. наук.-практ. круглого столу, 28 жовт. 2016 р. URL : <http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/149235/211-214.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

The current state of biosphere reserves in the territory of Ukraine is analyzed. The definition of the term "biosphere reserve" is given. This article also identifies the main functions of the above reserves and explains the importance of each of them, provides a classification of biosphere objects and clarifies the critical importance of their early legislative protection. Interest in this topic is explained by the fact that, in the age of scientific and technological progress, when the Earth's natural resources began to be greatly influenced, and environmental protection became one of the most pressing problems of modern times, the role of especially protected areas in terms of conservation of individual components of landscapes, flora and fauna and biodiversity as a whole is large and growing.

In particular, the issue of public administration in this area is considered. The state policy of Ukraine in the sphere of development of the protected area is developing and improving practically every year. However, unfortunately, the legal framework does not fully ensure the proper use, reproduction and protection of the biosphere reserves. Some issues remained unresolved and some were only partially resolved, so the issue of improving the existing legal framework, taking into account relevant international commitments of Ukraine in the field of further development of the protected matter, remains very urgent.

Much attention is paid to the zoning of the state biosphere reserves of Ukraine. To an inexperienced person it may seem easy enough, it does not require much thinking. But in reality it is quite serious. The fact is that the four functions of biosphere reserves approved by international organizations are in many ways contradictory. Conserving the diversity of ecosystems and the gene pool requires a strict regime of protection, minimal human intervention in natural processes over a sufficiently large area where all elements of the ecosystem are capable of self-support. But scientific research is impossible without experiment, and experiment inevitably leads to disruption of the natural course of processes. A strict regime of protection also contradicts environmental education, because it is associated with the presence of large numbers of people in the biosphere reserve.

Key words: biosphere reserve, nature reserve fund, Protection of Nature, zoning reserves, ecological problems.